

Olivera Gavrić Pavić

UMETNIČKA GRUPA AMETIST – MOZAIICI SRBIJE I CRNE GORE

Tekst predavanja pročitao u engleskoj verziji na

10. kongresu AIMC–a u Skoplju

Muzej savremene umetnosti, 15. septembar 2006.

Istorija mozaika na tlu Srbije i Crne Gore počinje sa prvom vekom nove ere. Jedan od najstarijih pronađenih mozaika je onaj sa Kosančićevog venca u Beogradu pronađen u podu rimske palate iz kraja 1. i početka 2. veka naše ere. To je ujedno i jedini pronađen mozaik Singidunuma. Mozaik je neobičan je spoj dveju tehnika – opus tessellatum – a od slaganih kockica i teraca od razbacanih odlomaka, kao starije mozaičke tehnike.

Najveći broj mozaika je iz antičkog i ranohrišćanskog perioda. Balkansko poluostrvo kao raskrsnica mnogih puteva i granična oblast između dva carstva, Rimskog i Vizantijskog, beleži mnoga poznata nalazišta mozaika a neka od njih su i mesta rođenja careva Konstantina I (Mediana kod Niša), Justinijana I (Justiniana Prima, Caričin grad kod Leskovca) i Galerija (Felix Romuliana, Gamzigrad kod Zaječara). Zatim, ističe se carska palata u Sirmijumu sa pronađenim mozaicima, nalazišta iz okoline Beograda, nalazišta na Kosovu (Glavnik kod Podujeva, Nerodimlje i Ulpijana –Lipljan), Viminacijum kod Požarevca, lokaliteti u Crnoj Gori (Risan, Perast, Petrovac na moru, Bar, Duklja itd.) Na ove lokalitete osvrnućemo se kasnije u izlaganju projekata grupe Ametist.

Srednjovekovno slikarstvo Srbije i Crne Gore je pre svega čuveno po freskama, jer je mozaik ostao vezan za velike centre: Solun, Carigrad, Rim, Ravena, Milano... Putujuće radionice majstora za fresko slikarstvo lako su savladavale transport u uslovima srednjovekovnog saobraćaja jer su nosili samo pigmente, kartone i skice. Mozaik je tražio organizovanje radionice na jednom mestu i podrazumevao je bogatog naručioca, kltora, odnosno cara. Ipak, mozaik se pojavljuje na podovima crkava, a među najlepšim i najpoznatijim je podni mozaik iz crkve Sv. Arhangela kod Prizrena, zadužbine

cara Dušana, iz 14. veka. Ovaj manastir je pretrpeo razaranja i u novije vreme, 17–18. marta 2004.

Veliki spomenik mozaičkog slikarstva u Srbiji između dva svetska rata je crkva Sv. Đorđa na Oplencu kod Topole, zadužbine kraljevske porodice Karađorđević. Kartoni za ove mozaike rađeni su kao imitacija naših najpoznatijih fresaka.

Nakon drugog svetskog rata mozaik je kao i u svim republikama bivše Jugoslavije postao popularna tehnika novog, socijalističkog poretka. I u ovom slučaju mozaik kao monumentalna tehnika zidnog slikarstva glorifikuje moć i vladara. U vreme Titovog režima pojavio se poseban stil u umetnosti – socijalistički realizam. Dela iz ovog perioda imaju uglavnom samo dokumentarnu vrednost. Ipak, nekoliko umetnika ostavilo je za sobom značajna ostvarenja iz ovog perioda: Mladen Srbinović, Milo Milunović, Lazar Vozarević, Stojan Ćelić i drugi. Jedna posebna ličnost, Aleksandar Tomašević, iako je generacijski pripadao umetnicima koji su stvarali u doba socrealizma, izdvaja se svojim delom, jer uspeva da spoji minimalizam moderne umetnosti i vizantijsku poetiku. Za njegovo delo će se vezati i članovi grupe Ametist.

U drugoj polovini 80–tih i tokom 90–tih na beogradskoj Akademiji likovnih umetnosti nastaje neočekivano interesovanje studenata za mozaik i procvat mozaičke tehnike. Studenti počinju sve više da upisuju postdiplomske studije na odseku zidnog slikarstva izražavajući se isključivo u mozaičkoj tehnici i u okviru nje traže svoje lične poetike, lični umetnički izraz. Iz ovog talasa renesanse savremenog mozaika beogradske škole nastala je i grupa Ametist.

U isto vreme Crkva se pojavljuje kao sve veći naručilac mozaika, ali ovaj iznenađujući preporod mozaika nije bio neposredno uzrokovan sve većim potrebama Crkve za mozaičkim slikarstvom. Kao da se desio obrnuti proces. Najpre je stasala jedna nova generacija savremenih mozaičara u Srbiji i Crnoj Gori koja je svojim profesionalnim znanjem mogla da odgovori bilo kakvom izazovu. (Planirano je da se unutrašnjost hrama Sv. Save u Beogradu dekoriše mozaicima. Kada ti radovi počnu Beograd će biti najveća radionica mozaika na Balkanu.)

Prvo veće okupljanje slikara koji se bave ovom tehnikom je pokrenuto 2001. izložbom pod nazivom "Ktizma Teu" u Muze–

ju istorije Jugoslavije kada je okupljeno 12 umetnika. To je bila moja prva autorska izložba. Želela sam da posle dugogodišnjeg rada u ovoj tehnici i nekih velikih ostvarenih projekata okupim i svoje kolege, sve koje se bave ovom tehnikom u tišini ateljea, daleko od uvida javnosti. Ova izložba je mnogo toga pokrenula. Iste godine formirana je grupa Ametist sa kolegama: Perom Vujoševićem, Snežanom Marinković, Borislavom Nježićem i sa mnom, a nešto kasnije se u jezgro grupe uključio i Ivan Pavić.

Postavljen je osnovni cilj grupe: da promovise mozaik, da oživi naše kulturno nasleđe i poveže ga sa savremenom umetnošću, da podigne estetsko–etičke vrednosti naše profesije i da okuplja sve mozaičare iz Srbije i Crne Gore i šire.

Reč Ametist potiče iz starogrčkog gde "ametosios" znači: "koji nije pijan", što ukazuje na trezvenost, umerenost, kao i na ljubičastu boju. Ametist simboliše najvišu istinu. Ljubičasta boja se smatra bojom pokajanja, a ametist, ovaj najpoznatiji varijetet kvarca, kamenom spiritualnosti koji jača volju. Veruje se da štiti od svakog pijanstva i uroka, da odgoni gnev, tera tmurne misli i donosi unutrašnji mir. Po osobinama ovog prelepog kamena umetnička grupa Ametist želi da unese novi duh stvaralaštva, novu dimenziju ljubavi i duhovnosti ne samo među umetnicima, već i u celoj zatečenoj stvarnosti. Celina koju čini Ametist nije prost zbir već afirmisanih stvaralaca, već jedan novi kvalitet, novi identitet.

U 2002. ostvarene su dve velike izložbe: prva u Gradskom muzeju u Vršcu i druga u Narodnom muzeju u Kruševcu. Iste godine je započet najznačajniji projekat grupe Ametist: "Sazvučje savremenog, antičkog i ranovizantijskog mozaika".

PROJEKAT

"SAZVUČJE SAVREMENOG, ANTIČKOG I RANOVIZANTIJSKOG MOZAIKA"

Postavili smo ciljeve projekta: organizovanje studijskog putovanja u vidu putujuće izložbe od lokaliteta do lokaliteta na kojima se nalaze mozaici. Išli smo tragom naših dalekih, slavni prethodnika. Idejno smo istražili moguće putanje oslanjajući se na Via Egnatiju, na gradove u kojima su se rađali rimski i vizantijski carevi i u kojima su pronađeni ostaci velelepni građevina neizbežno ukrašavanih mozaicima.

Izlaganje je obuhvatilo specifičnu postavku eksponata podrazumevajući posebne osobenosti datog lokaliteta. Na svakom mestu su se mogla praviti poređenja i male studije o sličnostima i različitostima između novih i starih mozaika u estetskom, tehnološkom, civilizacijskom smislu. Projekat je podrazumevao različite aktivnosti na svakom koraku ovog puta: tribine na temu mozaika, umetničke radionice, razmena informacija sa kolegama i sa mnogim drugim stručnjacima koji su vezani za naš projekat (arheolozi, istoričari umetnosti, tehnolozi...). Jedan od bitnih ciljeva projekta je upravo povezivanje samih umetnika i svih drugih stručnjaka, kako bi se stvorila dobra podloga za istraživanje i unapređenje mozaika. Dali smo novi pogled na naizgled mrtav, muzejski, arheološki materijal. Putovali smo po lokalitetima poput prvih istraživača, jer smo donosili jednu novu vizuru i time smo dodatno zainteresovali publiku ne samo za svoj rad već i za lokalno nasleđe.

Projekat je započet izložbama na primorju Crne Gore, u Baru i Perastu i uključivao je tribinu o mozaiku u Kulturnom centru Bara. Najreprezentativniji mozaik iz vile u Risnu je predstava boga sna, Hipnosa, koji datira iz 2. veka naše ere.

Kao što je navedeno na početku predavanja u celom priobalskom pojasu Crne Gore pronađeni su podni mozaici, ali se smatra da je to samo deo kulturnog blaga koji se nalazi na ovim prostorima. Sa nekim neobičnim osećajem svečanosti otvorili smo izložbu na lokalitetu Felix Romuliana, 27. juna

2002. u Narodnom muzeju u Zaječaru.

Projekat u Srbiji obuhvatao je lokalitete Felix Romuliana (Zaječar), Mediana (Niš), Justiniana Prima (Caričin grad kod Leskovca) i Sirmium (Sremska Mitrovica).

Specijalno za projekat "Sazvučje savremenog, antičkog i ranovizantijskog mozaika" kustos–arheolog Narodnog muzeja u Zaječaru, Maja Živić je napisala:

"Felix Romuliana je testamentarna gradnja imperatora Gaja Valerija Galerija Maksimijana (293 – 311g.n.e.), nazvana po njegovoj majci Romuli. To je, takođe, i mesto gde su car i njegova majka sahranjeni i uvršteni među bogove.

Podni mozaici Romulijane predstavljaju najviši domet mozaičke umetnosti tetrarhijskog perioda i nema sumnje da su njihovi tvorci bili majstori najvišeg ranga.

Mozaički podovi sa geometrijskim šarama slede tradicionalne obrasce, mahom one koji su bili popularni u vreme Hadrijana, Antonina Pija i Septimija Severa. Oni su izrađeni od krupnijih kamenih kockica (tesserae), u tehnici opus tessellatum. Najčešći dekorativni motivi obuhvataju dijagonalne oktogone, ortogonalne zvezdolike rombove, parataktičke krugove u ortogonalnom odnosu ili u vidu krstasto prepletenih traka u dijagonalnom odnosu. Sve te sheme su široko primenjivane u skoro svim delovima Imperije tokom II i III veka n.e.

Figuralni mozaici se odlikuju izuzetno bogatim koloritom (osam boja, odnosno 29 nijansi), putenim organskim formama, naglašenim iluzionizmom i teatralnim efektom. Izvođeni su manjim kamenim i staklenim kockicama, u tehnici opus vermiculatum. Najlepši je panel sa predstavom Dionisa, jedinstvena predstava među svim poznatim predstavama ovog božanstva u svetu. Veoma lepi paneli su i Lavirint i Venatori (Lovci na lavove), koji kao i Dionis, ostavljaju utisak slika umetnutih u pod. Svi ti mozaici pričaju životnu priču moćnog imperatora Galerija i njegov put od pastira preko cara do boga."

Koliko distanca od nekih 17 vekova može biti mala videlo se po jedinstvenom mozaičkom jeziku u sučeljavanju naših radova sa primercima iz muzeja. Ovo će se još više potvrditi na sledećoj stanici našeg puta, na Medijani kod Niša.

"Antičko naselje Medijana najveće je po površini u okolini Naisa. Udaljeno je tri rimske milje (oko 4,5 kilometara) istočno od grada, podignuto uz antičku trasu puta ka Sofiji i određeno kao njegovo predgrađe. Luksuzna vila sa peristilom u kojoj je nađeno najviše podnih mozaika, mogla je biti povremena protokolarna rezidencija mnogih careva pri njihovim čestim prolascima kroz Niš a naročito u vreme Konstantina I koji je u nekoliko navrata boravio u svom rodnom gradu.

Bogata arhitektonska a naročito dekorativna plastika, mozaici i ostali predmeti pronađeni na lokalitetu svedoče o visokom ekonomskom i kulturnom nivou naselja u kome se život odvijao od zadnjih decenija III do druge polovine VI veka naše ere.

Najveće mozaičke podne površine u Nišu otkrivene su na Medijani u luksuznoj vili, kupatilu, "sakralnom objektu" i u jednoj vili rustici. Izrađeni su od raznobojnih kamenih, mermernih i kockica od staklene paste zelene, crvene i plave boje. Ornamenti su uglavnom geometrijski i floralni (rozete, pelte, svastike, meandri, razni prepleti, "šahovska polja", motivi "riblje krljušti", kvadratna, rombična i poligonalna polja, lotosov cvet i sl.) koji se u određenom ritmu ponavljaju. Od prvobitne površine u luksuznoj vili od 471,5 m² očuvano je preko 70%.

Iako pretežno geometrijske, mozaičke kompozicije na Medijani su živahne u boji, sa impresionističkim kontrastima. U ornamentici imaju sličnosti sa mozaicima u Sirmijumu, Ulpijani, Stobima, Herakleji, Romulijani, i pripadaju po svoj prilici, malo poznatoj mediteranskoj radionici, veoma preciznoj, po duhu nešto hladnoj, klasicističkoj. U tehnici izrade može se konstatovati povratak ka opus sectile, klasičnim motivima, koji indiciraju na IV vek naše ere. Jedini, za sada, figuralni mozaici sa predstavom krilate Meduze i tračkog rečnog boga Hebrusa

otkriveni su u ulaznom delu svečane sale (*triclinium*).

Pored Medijane, fragmenti podnih, takođe geometrijskih mozaika, otkriveni su u delimično istraženom luksuznom građevinskom kompleksu na Gradskom Polju, koji je pripadao, svakako, antičkom Naisu," zapisao je kustos–arheolog Narodnog muzeja u Nišu, Slobodan Drča specijalno za projekat grupe Ametist.

Naši radovi su bili izloženi u jednom zatvorenom prostoru na samom lokalitetu u kojem se čuva deo otkrivenog podnog mozaika i više pokretnih eksponata. Takođe i ovde se mogla primetiti neobična veza između starog i novog postavljanjem nekih naših radova na mozaički pod Medijane.

Projekat "Sazvučje savremenog, antičkog i ranovizantijskog mozaika" je obuhvatio još dva značajna lokaliteta: Justiniana Prima (Caričin grad kod Leskovca) i Sirmium (Sremska Mitrovica).

Justiniana Prima je mesto rođenja vizantijskog cara Justinijana I (527–565 g.n.e.), koji je blizu Leskovca podigao grad koji je nazvao svojim imenom. Sam lokalitet se popularno naziva Caričin grad.

Caričin grad je živeo kratko. Podignut 30–tih godina VI veka n.e., a već početkom VII veka n.e. srušen je u naletu Avara i Slovena. Zadržao je čistu osnovu ranovizantijskog grada i zato je veoma značajan za nauku i umetnost Srbije, Balkanskog poluostrva i Jugoistočne Evrope u celini. U gradu je otkopano sedam crkava, a u neposrednoj blizini grada još tri. Podovi i zidovi bazilika bili su dekorisani mozaicima. Motivi na podnim mozaicima Justinijane Prime iako deluju kao jednostavna apstraktna dekoracija, oni nose u sebi duboko simboličko značenje jer označavaju hrišćanski univerzum.

Sirmijum, jedan od najstarijih gradova na teritoriji Jugoslavije, Rimljani su osvojili pri kraju I veka stare ere. U toku III i IV veka n.e. nekoliko rimskih careva je rođeno u Sirmijumu ili okolini. U vreme tetrarhije grad je postao jedna od četiri prestonice ogromne rimske imperije. Najznačajniji građevinski kompleks u Sirmijumu predstavlja carska palata (*Palatium Imperiale*). U gotovo svim prostorijama otkrivenih ostataka carske palate pronađeni su podni mozaici.

Pripremajući izložbe u ova dva lokaliteta Justinijani Primi i Sirmijumu, saradivali smo sa kustosima–arheolozima Julijanom Pešić i Jasnom Davidović. Projekat "Sazvučje savremenog, antičkog i ranovizantijskog mozaika" nas je u 2003. doveo do Makedonije, koja je prebogata antičkim i ranohrišćanskim mozaicima. Na kulturno nasleđe Makedonije ćemo se vraćati i u našim daljim projektima. Otvorili smo izložbu u Narodnom muzeju u Bitolju i imali prilike da 10–tak dana boravimo na Herakleji inspirišući se njenim umetničkim bogatstvom. Ostvarili smo uspešnu saradnju sa kustosom–arheologom Anicom Gorgievskom i sa ostalim kolegama iz bitoljskog muzeja. Grupa Ametist je održala predavanje o svom projektu i mozaičkom nasleđu naše zemlje studentima iz Makedonije i Francuske koji su se bavili istraživanjem na Herakleji. U leto 2006. grupa Ametist je ponovo bila u Makedoniji na studijskom putovanju Ohrid–Struga.

PROJEKTI

OMAŽ ALEKSANDRU TOMAŠEVIĆU

Savremeni mozaik, zapis i mozaik malog formata

U 2003. ostvarili smo projekat "Omaž Aleksandru Tomaševiću" izložbom u Gradskoj biblioteci Beograda, gde je i izveden jedan savremeni podni mozaik ovog našeg velikog umetnika. Ovom izložbom članovi grupe Ametist hteli su da pokažu ne samo mozaički opus A. Tomaševića, već i svoj estetski uzor.

Takođe, godina 2003. je značajna i po projektu "Savremeni mozaik". Ovim projektom smo želeli da ponovo okupimo

kolege i prikažemo savremeni mozaik u Srbiji i Cpnoj Gori, kao što je 2001. to učinila izložba "Ktizma Teu". Grupi Ametist je i padalo u zadatak da se pobrine o okupljanju i prezentovanju najšireg kruga mozaičara sa ovih prostora, jer se i jedina organizovano bavila unapređenjem mozaičke tehnike kao svojevrsna umetnička institucija. Projekat "Savremeni mozaik" je obišao pored Beograda, Vrbasa, Sombora i Kotor. Na izložbi u Beogradu održano je predavanje o tehnologiji mozaika.

Sledeće godine prezentovali smo sav dotadašnji rad na projektu "Sazvučje savremenog, antičkog i ranovizantijskog mozaika" izložbama u Beogradu, Užicu, Raškoj, Novom Pazaru i Prijepolju. Na beogradskoj izložbi održali smo demonstraciju dve mozaičke tehnike i organizovali predavanje arheologa Gordane Jeremić "Antičke mozaičke radionice". O projektu "Sazvučje savremenog, antičkog i ranovizantijskog mozaika" takođe su pisali Ljubica Miljković, kustos Narodnog muzeja u Beogradu i arheolog Vujadin Ivanišević.

U 2005. ostvaren je moj drugi autorski projekat pod nazivom "Zapis", realizovan uz pomoć ostalih članova grupe Ametist. Ovaj projekat je obuhvatio radove 21 umetnika. Cela izložba je bila posvećena arheologu Gordani Cvetković Tomašević, supruzi Aleksandra Tomaševića.

Godinu dana ranije, 2004. grupa Ametist je u biblioteci grada Beograda organizovala komemorativni skup i predavanje o Gordani Cvetković Tomašević na kojem je predstavljena njena najnovija knjiga "Korpus ranovizantijskih podnih mozaika".

Gordana Cvetković Tomašević je kao stručnjak Jugoslovenskog instituta za zaštitu spomenika kulture od ukupno 14 mozaika otkrivenih na Herakleji iskopala 13, a posebno mesto zauzima njeno tumačenje mozaika iz narteksa velike bazilike kao slike ranohrišćanskog kosmosa. Predstave životinja, ptica, riba i drveća na ovom prekrasnom mozaiku simbolišu 4 domena ranohrišćanskog kosmosa.

Prvi hrišćani su smatrali da se kosmos sastoji od 4 domena: prvi, najsvetiji, je carstvo nebesa, drugi domen je raj, treći je zemlja i četvrti čine vode koje sve opasuju.

Izlagači su pošli od heraklejskog mozaika kao predloška i po oblastima ranohrišćanskog kosmosa dali lični doprinos građenju novog, imaginarnog mozaika radeći isključivo u dve tehnike: mozaik i crtež (tuš i pero).

U neposrednoj blizini galerije na Kosančićevom vencu nalazi se arheološki lokalitet koji je Gordana Cvetković Tomašević istražila 1976. Tada je otkopala ostatke Narodne biblioteke Srbije bombardovane 1941. u kojoj je nestalo neprocenjivo kulturno blago. Ispod biblioteke otkrila je ostatke rimske palate sa podnim mozaikom iz 2. veka naše ere. čiju smo rekonstrukciju videli na početku predavanja.

Izložba je postavljena u dva prostora: jedan koji je imao dokumentarni karakter i drugi sa radovima savremenih umetnika. Na ovim radovima se moglo videti bogatstvo mozaičke tehnike u svim njenim mogućnostima.

Tokom izložbe održana su dva predavanja sa projekcijama: "Mozaici Herakleje" arheologa Anice Gorgijevske iz muzeja u Bitolju i predavanje o radu Gordane Cvetković Tomašević arheologa Gordane Jeremić.

U 2006. grupa Ametist je organizovala projekat "Mozaik malog formata" koji je još jedanput okupio generacije savremenih mozaičara Srbije i Crne Gore. Naše kolege su se već navikle na ovakva okupljanja i grupne nastupe.

Tako se izborom umetnika za različite projekte grupe Ametist na izvestan način beleži istorija savremenog mozaika na ovim prostorima. To je i osnovna namera grupe: da poveže mozaičko nasleđe i sadašnjost, da objedini savremene umetnike u naročitu mrežu promovišući grupno nastupanje po projektima, i da da poetičke smernice u savremenom mozaiku koje bi bile nezavisne od zakona tržišta i potreba naručilaca.